

ANGLICHAN TILINEN ÓZLESTIRILGEN SÓZLERDİŇ NÓKIS KÓSHELERİNDE QOLLANÍLÍWÍ

K.M.Koshanov – professor

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik padagogikalıq institutı

I.U.Sarsenbaeva - assistant oqıtıwshı

Qaraqalpaqstan awıl xojalıǵı hám agrotexnologiyalar institutı

Tayanch so'zlar: qarzarlar, anglicizmlar, atamalar, ko'chalar, ta'lim usullari, ekzotizmlar, ona tili, iqtisod.

Ключевые слова: заимствования, англизмы, термины, улицы, способы образования, экзотизмы, родной язык, экономика.

Key words: borrowings, anglicisms, terms, streets, ways of the formation, exoticism, native language, economics.

Reklamalıq tekstlerde anglicizmlerdi qollanıw mashqalası júdá áhmiyetli máselelerdiń biri. Xalıq reklama járdeminde hár qıylı ónimlerdi hám xızmet túrlerin tańlaydı. Bizlerdiń kóz aldımızda hár kúni jańadan taza sawda orınları, kafe, kafeteriyler, sawda kárxanaları iske qosılmaqta. Bulardıń hámmesine adamlardı ózine tartatuǵın zamanagóy atamalar kerek boladı, sebebi sawda orınlarınıń atları - bul olardıń qarıydarlardı shaqıratuǵın quralı.

Kópshilik jaǵdaylarda biz bul orınlarǵa baramız, xızmetlerinen paydalanamız, biraq olardıń anglichan tilinde berilgen atlarına itibar bermeymiz. Kópshilik sawda orınları: kafeler, restoranlar, kishigirim awqatlanıw orınları, kafeteriylerdiń atları olardıń ónimlerine hám kórsetip atırǵan xızmet túrlerine sáykes kele bermeydi.

Keyingi waqıtlarda Nókis qalası kóshelerinde kóplegen anglichan tilinen kirgen sózlerdiń hár qıylı orınlarda atama retinde qollanılp atırǵanlıǵınıń tez - tezden guwası bolıp atırız. Bunday ózlestirme sózler reklama taxtalarında, dúkan atlarında, restoranlar, kafeler atlarında qollanılp, dıqqatlı tartpaqta. Bunday anglichan tilinen kirip ózlestirilgen sózler usı tildi bilgen insanlar ushin túsinikli bolıwı múmkin, biraq jası úlkenler, shet tilin úyrenbegenler yamasa shet tilin ulıwma túsinbeytuǵın xalıq qatlamları ushin shet tilindegi sózler biraz qıyınshılıq tuwdırıwı tábiyiy hal. Biziń pikirimizshe, bul inglis tili sózleriniń kópshiligi reklamalardıń, dúkanlardıń hám basqa da orınlardıń atamalarınń mánisin túsindire bermeydi.

Bul maqalada Nókis qalasında reklama hám daǵazalarda, hár túrli sawda orınlarınıń hám import zatlarınıń atamalarında qollanılgan anglichan tilinen kirgen sózlerdiń beriliwi hám túsiniliwi haqqında sóz etiledi.

Qalamız kóshelerinde anglichan tili ózlestirmeleriniń júdá kóp qollanıluwı - bul tildiń dúnya júzinde kóp tarqalıwınan derek beredi.

Anglizm degende, biz anglichan tilinen basqa tillerge ótip, ózlestirilgen sózlerdi túsinemiz.

Anglizmler qaraqalpaq tiline XVIII - XIX ásirlerde rus tili arqalı kirip kele basladı. Gárezsizlik jıllarında mámleketimizdiń rawajlangan shet el mámleketleri menen hár qıylı tarawlarda tıǵız baylanısı nátiyjesinde qaraqalpaq tiline kóplegen anglicizmler kirip kele basladı. Misalı; *printr (printer), xudi (hoodie), oversayz (oversize), cardigan (cardigan), skanner (scanner), menejer (manager), marketing (marketing), diler (dealer), distribyutr (distributor), bos (boss), boyfriend (boyfriend), gyolfrend (girlfriend), banknot (banknote), biznes (business), detektiv (detective), djinsi (jeans), jazz (djaz), dizayn (design), greypfrut (grapefruit), dollr (dollar), hám t.b.* [1: 10-13]

Basqa tillerden sózlerdiń óz ana tilmizge kirip keliwi jedellespekte. Bul sózlerdiń ayırımları xalqımızǵa úyrenshikli bolıp ketken. Bul sózlerdi qaraqalpaq tiline awdarmastan shet til formasında qollanıw kelemiz. Misalı, *barer, barometr, basketbol, futbol, volleybol, regbi, golf, gangster, bridji,*

dispetcher, doping, investor, investiciya, kibernetika, batalon, batareya, park, siti, prodyuser, sviter, raund, skver, servis, trener, tost, shampun, charter, test, yumor, folklor, tunnel, tent, fen, xobbi, yaxta, trek, trest, teletayp, tent, finish, tranzistor, chempion, fotografiya, styuardessa hám t.b. [1: 10-13]

Házirgi waqıtlarda anglichan tilin úyreniwge bolǵan talap jıldan - jılǵa kúsheymekte. Anglichan tili ne sebepten basqa shet tillerine qaraǵanda júdá keń túrde tarqalǵan? Bul sorawǵa kóplep sebepler keltiriwge boladı.

1. Ekonomikalıq – siyasiy jaǵdaylar.

AQSH dúnyadaǵı qúdiretli mámleket bolǵanlıǵı sebepli jámiyettiń túrli salalarında ekonomika, ilimiy, bank sistemasında, sanaatta, texnika tarawında hám basqa da tarawlarda jedel rawajlanıp anglichan tiliniń keń tarqalıwında sezilerli dárejede xızmet atqarmaqta.

2. Jámiyetlik - mádeniy baylanıslar.

Galaba xabar quralları, internet, galabalıq mádeniyattıń tarqalıwı, hár túrli show, konsert, konkurslar xalıqqa ádewir dárejede jeterli bolıwı da anglichan tiliniń keń túrde tarqalıw sebepleriniń biri.

3. Tariyxıy - geografialıq sebepler.

Amerikaǵa, Aziyaǵa, Avstraliya, Jańa Zelandiyaǵa hám Afrikadaǵı koloniyalarına, sonıń menen birge Tınısh okeanınıń kóplegen atawlarına anglichan tili kóp tarqalǵan.

Nókis qalası kóshelerinde aylanıp júrgenimizde biziń qalamızda da anglichan tiliniń keń túrde engizilip, qollanılp atırǵanınıń guwası bolamız. Bul jerde kóshelerde qala obyektlerinde, sırtta ildirilgen reklamalardıń (eletron tablolar, diywalı gazetalar, imaratlar sırtına ildirilgen atamalar, transportlardaǵı jazıwlar) yarımınan aslamı anglichan tilindegi sózler ekenin kóriwge boladı. Bunda anglicizmler qollanıluwınıń bir neshe usılların kóriwimizge boladı.

1. Tuwrıdan - tuwrı alınǵan anglicizmler: *Legend (kafe), Intel inside, Smart Service (kompyuter ustaxanası), Avto tuning (avtomobil bóleklerin satatuǵın dúkan), Game House (kompyuter oınları oynalatıwın orın), Gold's Gym (sport zal, bodybuilding, fitness), Design Studio (foto studiya), Darkwood (foto studiya), Beauty Salon (gózzallıq salonı), Market (dúkan), Doctor Smile (tis emleytuǵın orın), Siberian Wellness (firma dúkanı), World Games (kompyuter oınların oynaytuǵın kafe), Lux Style (gózzallıq salonı), Jadore Beauty Salon (gózzallıq salonı), Faberlic (kosmetika satatuǵın firma dúkan), Cambridge Assessment English (Help your students feel fully prepared for exam day), Paynet (tólem tarmaǵı), Uzbekinvest (imarattaǵı reklama), Glamour (hayal-qızlar kiyimi dúkanı), Everest (kishi awqatlanıw orını), New Consulting (huqıqıy másláhát beriw orını), Moda Bella boutique (kiyim dúkanı), cyberRoom (kompyuter oınların oynaytuǵın orın), Deluxe Textile (dúkan), Data life (elektr úskenelerin satatuǵın dúkan), Grand Lavash (kishi awqatlanıw orını), Dil and Max (hayal – qızlar kiyimin satıw dúkanı), Vector Style (ofis), International (ofis), Izzy Game Club (kompyuter oınların oynaytuǵın orın),*

Cake Bumer (tort dükani) New Castle Language School (til ўyreniw orayı), Ilnura Brend Shop (kiyim dükani) ҳам t.b.

2. Qospa sözler yaғniy yarım kalka (anglican tilinen kirip kelgen sözlerdiñ rus hám qaraqalpaq tilindegi sözler menen qosılıp beriliwi *Mebel House, StroyMarket, IT Service, SportHouse, StomaDent, Smart Service Nukus, EvroStroy, Cyber Sport, Aziya Market, Qarataw House, Golden House* [2:123-127].

3. Ekzotizmler: milliy úrp – ádetler, dástúrlar menen baylanıslı bolğan sözler yaғniy qaraqalpaq tilinde awdarması bolmağan sözler. *Chizburger, gamburger, hot – dog, gril, chips, pepsi, coca cola* hám t.g.

4. Búgingi kúnde Nókis qalasında shet el atamaları menen atalğan júdá kóp muğdarda dükánlar, hár qıylı sawda orınları, restoranlar, firmalar hám xalıqqa xızmet kórsetiwshi orınlar ushırasadı. Firmalardıñ hám dükánlardıñ áwmetli bolıwına, adamlardı ózlerine tartıwda belgili dárejede tásirin tiygizedi. Anglican tilinen kirip kelgen sözlerden alınğan atamaları sawda orınların dárixanalardıñ hám firmalardıñ parıqlaw maqsetinde qollanıladi.

Baqlawlar nátiyjesinde Nókis qalası kóshelerinde qollanılğan anglican tilinen ózlestirilgen sözler menen berilgen hár túrli sawda hám xızmet kórsetiw orınları, restoranlar, kóshelerde qıstırılğan hár túrli reklamalar, kewil ashar orınlardıñ

Адебиётлар

1. Коцанов К.М., Есбосынова Н.П., Баятанова Э.К. Шет тиллерден кирген сөзлердің түсіндірме сөзлігі. –Нөкис: «Билим», 2002. -С. 10-13.

2. Комлев Л.Г. Словарь иностранных слов. –Москва: ЭКСМО-Пресс, 2000. -С. 123-127.

РЕЗЮМЕ. Mazkur maqolada ingliz tilidan kirib kelgan soʻzlarning Nukus koʻchalarida qoʻllanilishi haqida soʻz etiladi.

РЕЗЮМЕ. В статье речь идет об использовании английских заимствований на улицах города Нукуса.

SUMMARY. This article deals with the borrowings that taken from the English language which are used in the streets of Nukus.

ҚОРАҚАЛПОҚ ТИЛИДАГИ “ИЙТ” КОМПОНЕНТЛИ ФРАЗЕМАЛАРНИНГ ЛИНГВОМАДАНИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ

Г.А.Курбониязов – филология фанлари доктори

Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институтини

Таянч сўзлар: зооним компонентли фразема, коннотация, прототип, коннотатив сема, паремия, миллий менталитет, сидланиш, салбий сема.

Ключевые слова: фразема зоонимного компонента, коннотация, прототип, коннотативная сема, паремия, национальный менталитет, оппозиция, негативная сема.

Key words: phrase with zoonym component, connotation, prototype, connotative sema, paremia, national mentality, contradiction, negative sema.

Туркий тиллар луғат таркибида зооним компонентли фраземалар салмоқли ўринни эгаллайди. Инсоният дунёда фақат ўзи якка яшамасдан, бошқа жониворлар биан биргаликда ҳаёт кечирази. Уларнинг баъзилари инсонга дўст бўлиб, уларнинг ҳаётида маълум даражада ўрин эгалласа, баъзилари унга душманлик қилади. Дўст, яқин бўлган ҳайвонлар хонакилаштирилиб, уй ҳайвонлари номи билан аталади. Оламнинг лисоний манзарасида ҳайвон номларини билдирадиган тил бирликларининг алоҳида ўрни бор. Шунинг учун улар лисонда кенг ишлатилади. Турғун бирикмалар, паремиялар таркибида ҳам бундай бириклар кенг истифода этилиши инсонлар зоонимларга нутқда катта эътибор қаратишининг натижасидир. Тадқиқотлардан маълумки, зоонимлардан **ит** сўзи фақат ўзбек ёки туркий тиллардагина эмас, балки, славян, Европа, хитой тилларида ҳам, шунингдек, уларнинг миллий маданиятида ҳам ўзига хос ўринга эга.

Биз қорақалпоқ тилидаги “ийт” (ит) компонентли фраземаларнинг семантикасида бир қанча маъновий, услубий хусусиятлар борлигини кўрдик. Қорақалпоқ тилшуноси Б.Юсупова “ийт” сўзи билан келган фразеологизмлар мазкур тилда кўп учрашини

атамалариниң дизиин мисал ушин келтирип өтемиз: “Gloria”, “Nike”, “GameHouse”, “Fish House”, “Black Burn”, “Chillout”, “Play Station Cyber Club”, “Fitness Club”, “Paynet”, “New Castle”, “Exam Center”, “Language School”, “Iceberg”, “Beer House”, “Las Vegas Restaurant”, “Car Wash Filler”, “Grand - City”, “Restaurant Niagara”, “nigella NWORK international”, “PlayStation Alegarx” hám t.b. [2:123-127].

Joqarida berilgen atama sözlerden kórinip turǵanıday ayırım dükánlar hám firmalar atları taza anglizmler bolsa, ayırımları rus tilinen alınǵan sözler bolıp latin grafikasında tilinde jazılǵan. (Malina, Berezka, Apteka, Stomatologiya, Universam, Notarius, Kapital Bank)

Solay etip, keyingi dáwirde qalamızǵa hám jámiyetimizge kóp muǵdarda anglizmlerdiñ kirip keliwi bul tábiyy hal. Biraq kópshilik jaǵdayda sawda orınları, restoranlar, dükánlardıñ, hár túrdegi xızmet kórsetiw orınlarıniñ atları arasında túsiniksiz shet tilleri ornına ilajı barınsha qaraqalpaqsha sözler menen ataw kerekligin aytpaqshımız, sebebi qaraqalpaq tilinde jaqsı, sulıw atama bolǵanday sözler júdá kóp. Mısalı: Ashıl Dastúrhan, Mazza, Keypiyat, Ishtaha, Zaǵara, Sarpay, Suwda Juldız, Gózzal, Atlas, Palday, Shiyrin, Aydınlar, Bayterek, Ayımxan, Qarajan, Alpamis, Qumar Ana, Aqterek hám t.b.

таъкидлаган [1:128]. Қ.Пахратдинов ва Қ.Бекниязовлар томонидан тузилган луғатда “ийт” компоненти иштирок этган 51 фразема изоҳланган[2: 83-84]. Ж.Ешбаев томонидан 1985 йилда тузилган изоҳли луғатда “ийт” компоненти мавжуд 6 фразема изоҳланган эди [3: 88-89].

Қозоқ тилшуноси Айбарша Исламнинг кўрсатишича, қозоқ тилида “ийт” компоненти билан келган 60 га яқин фразема мавжуд экан. Шунингдек, у бошқа туркий тилларда, жумладан, қирғиз тилининг изоҳли луғатида 58 та, турк тилининг луғатида 47 та “ийт” компоненти билан келган фразема мавжудлигини таъкидлайди [4:156]. Маълум бўладики, бир қанча туркий тилларда мазкур компонентли фразема кўпчиликни ташкил қилади. Уларда, асосан, салбий маъно ифодаланади.

Кузатишларимизда қорақалпоқ тилидаги “ийт” компонентли фраземаларда қуйидаги маънолар англашилади:

А) ижобий маъно англашилади. Қорақалпоқ тилида бошқа айрим туркий халқлардаги каби “ит – вафо, хотин – жафо” мақоли бор. Бунда итдаги вафодорлик, эгасига содиқ бўлиш, эгасининг фикрини тушуниб олиш хусусиятлари бўртириб ифодаланади. Бадий